

De Voornaamwoorden in het Napoesch.

Door P. TEN KATE Ezn.,
met hulp van Dr. N. ADRIANI.

De voornaamwoorden zijn te verdeelen in persoonlijke, bezittelijke, aanwijzende, vragende, betrekkelijke en onbepaalde.

De **persoonlijke voornaamwoorden** komen in 4 vormen voor: een zelfstandige vorm, een enclitische, aangevoegde en een voorgevoegde vorm (prefix). De enclitische vormen zijn een eigenaardigheid der Oost-Toradjasche bergtalen tegenover het Bare'e. (Zie Bar. Tor. III, blz. 122). Een vierde vorm, die bij de bez. v.n.w. zal behandeld worden, is de suffix-vorm der pers. v.n.w. Om reeds dadelijk een overzicht te geven, schrijf ik de 4 vormen hieronder in tabel.

	Zelfst. vorm	Encl. vorm	Prefix	Suffix
1 ^{ste} pers. enk.	<i>iko,</i>	<i>na,</i>	<i>ko-</i>	<i>-koe</i> of <i>-ngkoe.</i>
mv. incl.	<i>i kila,</i>	<i>ke,</i>	<i>ta-</i>	<i>-ta</i> of <i>-nta.</i>
mv. excl.	<i>i kami,</i>	<i>ngkai,</i>	<i>ki-</i>	<i>-ki</i> of <i>-ngki.</i>
2 ^{de} pers. enk.	<i>oio,</i>	<i>ko,</i>	<i>noe-</i>	<i>-moe.</i>
mv.	<i>i kamoe,</i>	<i>kaoe,</i>	<i>ni-</i>	<i>-mi.</i>
3 ^{de} pers. enk.	<i>ia,</i>	(ontbreekt)	<i>na-</i>	<i>-na.</i>
mv.	<i>i hira,</i>	<i>he,</i>	<i>ra-</i>	<i>-nda.</i>

Als algemeene opmerking diene, dat de meervoudsvormen niet als beleefdheidsvormen van het enkelvoud voorkomen. Bij de voornaamwoorden zijn in het Napoesch geen beleefdheidsvormen in gebruik. Heeren, slaven, kinderen en ouden gebruiken van, tot en over zich en elkaar dezelfde voornaamwoorden.

Het v.n.w. van den 1sten pers. enk. *iko*, bestaat uit *i + ko*, Vgl. Besoasch en Badasch *kodo* uit *ko + 't* aanw. v.n.w. *do*; soms wordt ook in 't Bes. alleen *ko*, uitgebreid tot *ko'o*, gebruikt. Deze uitbreiding tot nadruk is een verschijnsel van klankverlenging met daarop gevolgde vocaalsplitsing, daar de neiging der taal er toe leidt om zelfstandige woorden van één lettergreep tweelettergrepig uit te spreken. De *oe* aan 't eind gaat in 't Nap. vaak over in *o*, bv. *toewo*, „levend”,

(Mal. *toemboeh*, Bar. *toewoe*); *eno*, „kraal”, (Bar. *enoe*); *poelo*, „tiental”, (Mal. *poeloeh*, Bar. *poejoe*); *halo*, „groente”, (Mal. *sajoer*); *riso*, „rijstblok”, (Mal. *l̄soeng*); *danggo*, „baard”, (Mal. *djanggoet*); *oho*, „rib”, (Mal. *roesoek*); *lao*, „gaan”, (Mal. *lakoe*); *boelo*, „rimpel” (vgl. *boeloe*, „berg”); *toedo*, „wijzen”, (Mal. *toendjoek*). *Iko* is dus uit *ikoe* ontstaan. Dit laatste kan weer uit *iakoe* zijn voortgekomen. Daar 't Nap. een afkeer heeft van de *j*, en dus niet, zooals het Bar. uit *jakoe*, *jakoe* maakt, kan bij het streven naar een twee-letter-grepigen vorm de *a* zijn uitgevallen. *I* is het lidwoord der eigennamen en der woorden, die het karakter van eigennamen dragen. Dit is echter in het Nap. vóór eigennamen niet meer in gebruik, daar het klankgelijk is met het voorzetsel van den locatief *i*, dat oorspronkelijk *ri* luidde, maar zijn beginconsonant heeft verloren. Om nu verwarring te vermijden is voor eigennamen enz. het lidwoord in onbruik geraakt. Zoo wordt *i Peando* verstaan als „aan Peando”, *i hema* als „aan wien”. In de meervoudsvormen der zelfstandige pers. v.n.w. echter is *i* behouden gebleven.

Een nadrukkelijke vorm van *iko* is *diko*, hetwelk vooral wordt gebruikt om het zwakkere enclitische *-na* en het later te noemen, met *-na* synonieme *ngkoia* te versterken, bv. *barana diko*, „ik niet”; *lohena diko*, „ik ben er te lui voor” (eene uitdrukking die tot het minder fatsoenlijke taalgebruik *mengkabore*, „zich al te vrijmoedig uitlaten” behoort), *mado-tana diko*, „ik wil het graag doen”, *marwowe wongkoia diko*, „ik zal er moe van worden”; *teboea mona diko*, „ik ben er boven op”. Tusschen *iko* en *diko* moet dezelfde verhouding bestaan als tusschen *ide*, „deze”, „dit” en het synonieme *dide*; *ido*, „die”, „dat” en *dido* (id.); *iti* (syn. met *ido*) en *diti* (id.); *ia*, „hij” en *dia*, hetzelfde nadrukkelijk. Vergelijk het Mal. *dakoe*, *dikaoe* en *dia*; het Sang. *takoe'*, *dakoe'* (Spr. blz. 93) en het Talaoetsche *ta'oe* (Verh. Bat. Gen. Deel LIX 1^e stuk, blz. 99) (1)

De datief-locatief van *iko* is *iriko*, „aan mij”, „bij mij”, „tot mij”. Deze vorm is waarschijnlijk ontstaan uit omzetting, een taalverschijnsel, dat in 't Nap. niet zeldzaam is. Een paar voorbeelden volgen hier: *kalihara*, „leguaan” en *kahilara*,

(1) Hiermede is niet gezegd, dat al die vormen op gelijke wijze zijn ontstaan.

dalambatoe, „ladder”, Tawaeliasch *dambalatoe* uit *oda mbalatoe*, „trap met sporten”; *tabangaa*, „erf”, Bes. *tangabaa*, d.i. „het schoongewiede”. Op dezelfde wijze zal *iriko* zijn ontstaan uit *ri iko*. toen *i* zijn ouden vorm *ri* nog had. Het Bes. voegt slechts *i* voor en zegt *iko'o*.

Na is een enclitische vorm. Het wordt gezegd, waar op den 1^{en} persoon geen nadruk valt. Achter intransitieve werkwoorden en bijv. voornaamwoorden staat het in den 1^{en} naamval. Als enclitica van transitieve (vervoegde) vormen staat het in den 3^{en} of 4^{en} naamval. B.v. *mesoelena*, „ik keer terug”; *mearona*, „ik sta op”; *laona*, „ik ga heen”; *manawona*, „ik ben gevallen”; *makoelina*, „ik ben koud”; *roempoena*, „ik ben boos”; *noeweina*, „ge geeft het mij”; *naholoana*, „hij koopt het voor mij”; *nawombena*, „hij slaat mij”; *nidoereina*, „gijlieden helpt mij”. Een eigenlijk suffix is dit *-na* niet, daar het den klemtoon niet beweegt.

Ditzelfde *-na* vindt men terug in het Bes., Bad., Lebonisch waar het *-a* luidt: Bes. *motambia*, „ik bouw een huis”, *maleng'i'a*, „ik ben koud”; Bad. *mointo'a*, „ik stamp”; Leb. *hangkioe ki manawoe'a*, „het scheelde maar weinig, of ik was gevallen”. (1) Verder vergelijkte men de Mak. en Boeg. enclitische *-a'*, waarvan men voorbeelden vindt in Dr. Matthes' Mak. Sprk. blz. 74 en Boeg. Sprk. blz. 193. Het Mak. *nake* (Mak. Sprk. blz. 76) is weer met het Nap. *-na* te vergelijken.

Het enclitische *-mi*, dat blijktens het Bad. *-mo'i* en het Bar. *-mo* is ontstaan uit *-moi*, heeft in het Nap. zijnen oorspronkelijken vorm *-mo* behouden, waar de enclitische vormen der pers. v.n.w. er zich mede verbinden. Over de *i* van dit *-mi* (*moi*) zie beneden. Dit enclitische *-mo* met de encl. vormen der voornaamwoorden wordt weder een zelfstandig woord, dus:

1° pers. *mona*, *moke*, *mongkai*,

2° pers. *moke*, *mokaoe*,

3° pers. *-mi* (uit *moi*), *mohe*.

In het Bes. laat men in den 1sten pers. enk. *-a* weg en zegt dus alleen *-mo'*, bv. *laomo'*, „dat ik ga”; *t'ara' manawomo' i soera'*, „ik ben niet in den brief opgenomen”. Voorbeelden van het Nap.: *lao mona*, „dat ik ga”; *memoeami manoe i*

(1) Het Bes., Bad. en Leb. kennen de hamzah als sluiters. Vandaar dat ze in deze voorbeelden voor de *a* staat.

woemboe, hawe mona, „als de kippen op de nok zitten, kom ik terug”.

Koe- is de vorm van den 1sten pers. enk. bij de vervoegde werkwoorden, bv. *koewombe*, „ik sla (iets of iemand)”; *koeita*, „ik zie (hem, het, haar)”; *kochadi*, „ik hoor het”. Deze vervoegde vormen zijn steeds transitief.

Kita, de inclusieve vorm van het meervoud, 1° pers., is de algemeen bekende M.P.-vorm. Steeds wordt het gebruikt met den naamwijzer: *i kita*. De datief-locatief is *irikita*, uit *ri i kita*. De enclitische vorm *-ke* is ontstaan uit *ki*, een korte vorm van *kita*, zooals het Leb. nog heeft, *hohole ki*, „wij (incl.) zijn koud”. Het Mak., Boeg., Bes., Bad. hebben *-ke* evenals het Nap. Voorbeelden: *lao moke*, „wij gaan”; *haweke*, „wij zijn aangekomen”; *mogahi hahake*, „laat ons allen gaan tolleren”; *mawoweke*, „wij zijn vermoeid”; *naantike*, „hij geleidt ons”; *naoeliake*, „hij zegt het tot ons”. *Ke* wordt op geheel dezelfde wijze gebruikt als *-na*. *Ta-* is het pron. pref., 1° pers. mv. bij de vervoegde werkwoordsvormen: *taoende*, „wij houden er van”; *taoeli*, „wij zeggen (het)”; *tababehi*, „wij maken (het)”; *taande*, „wij eten (het)”.

Kami, 1° pers. mv. excl., heeft geheel en al den gewonen vorm van dit v.n.w. in de M.P.-talen. De steeds gebruikte nadrukkelijke vorm is *i kami*. De datief-locatief is *irikami*. De enclitische vorm is *-ngkai*. Deze wordt geheel op dezelfde wijze gebruikt als *-ke* en *-na*. *ngKai* is ontstaan uit *kami*. Het Bad. en Leb. hebben *-ka*, het Bes. *-angkai*. De prenasaleering der *k* kan wel niet anders zijn, dan het lidwoord, dat eveneens optreedt bij de achtergevoegde vormen der pers. v.n.w., die als bezittelijke v.n.w. dienst doen (zie aldaar). *ngKai* is dus eigenlijk een genitiefvorm. Waarschijnlijk is deze vorm in gebruik gekomen, omdat *kai* een bijwoord is met de beteekenis „men zegt”, „hij zegt” (Vgl. Tontemb. *kine*, zie het Woordenboek i.v.), bv. *Kapombehoembandami kai Kalibamba hai nTimbo*, „Toen zij elkaar ontmoetten, vertelt men (de voorouders), nl. de Vlinder en de Spookaap”.

Ki is het pronominaal voorvoegsel van den 1° pers. m.v. encl. bij vervoegde werkwoordsvormen. Bv. *kiande*, „wij eten (het)”; *kihadi*, „wij hooren (het)”; *kiisami*, „wij weten het al”.

De 2° pers. enk. *oio* is te ontleden in *o* en *io*. Dit *io*,

zoals het v.n.w. in het Bes., Bad., Saesoesch luidt, staat weer voor *iko*, dat in het Tawaeliasch nog gebruikt wordt, en dat bestaat uit *i*, het lidwoord, en *ko*, samengetrokken uit *kaoe*, de algemeene vorm voor dit v.n.w. in de M.P.-talen. Dit *ko* zullen we aanstonds nog ontmoeten als enclitischen vorm van den 2^{en} pers. enk. Wat nu betreft de *o* aan het begin van den vorm *oio*, deze is, hoewel niet met volkomen zekerheid te verklaren, waarschijnlijk een overblijfsel van de herhaling *io-io*, om kracht bij te zetten aan de woorden, zooals men ook de aanwijzende v.n.w. *ide*, „deze” en *iti*, „gene”, soms tot viermaal toe herhaalt. Het wegvallen van de *k* is een gewoon verschijnsel in het Nap. *hioe*, „elleboog”, vgl. Mal. enz. *sikoe*; *lao*, „gaan”, vgl. Tawaeliasch *moloemako*, Mal. *lakoe*; *taië*, „arm”, vgl. Bar. *takië*; en 't achtervoegsel *-a*, Bar. *-ka*. De, door het wegvallen van de *k*, overgebleven *o* van *ko* is met den naamwijzer *i* versterkt. De dat.-loc. *irio*, „aan U”, „voor U”, „tot U”, is te ontleden in *ri + i + o*, waarin weer de *o* als jongste grondvorm te voorschijn treedt. Het Bes. heeft *ihio*, waarin *hi*, voor *ri*, overeenkomt met *si*, in het Tawaeliasch de gewone vorm van het voorzetsel.

De vorm *-ko* wordt enclitisch gebruikt, geheel op dezelfde wijze als het bovengenoemde *-na*. Dit *ko* is dus de oudere vorm van het boven besproken *o*. Bv. *mahaeko padoe*, „ge zijt lang weg geweest”; *koewombeko*, „ik sla U”; *naweiko*, „hij geeft het U”; *ioembako mahai?* „waar hebt ge pijn?”

Noe- is de vorm van den 2^{en} pers. enk. als voorgevoegd pron. bij de vervoegde werkwoordsvormen. Dit *noe-* is te vergelijken met het Bar., Bes., Bad., Leb., Mak. *noe-*, Boeg. *moe-*. *Moe* en *noe* wisselen elkaar ook in het Nap. af, daar de 3^e naamval van het pers. v.n.w. 2^{en} pers. enk., die tevens als bez. v.n.w. dienst doet, *-moe* luidt. (Zie bij de bez. v.n.w.) Voorbeelden: *nochapa*, „gij slaat (hem) met de vlakke hand”; *noeboekoe*, „ge kunt het”; *noeangka*, „gij neemt het op”.

Het meervoud van *oio* is *i kamoe*, de met den naamwijzer *i* versterkte algemeene M.P.-vorm. Het Bes. heeft *komoe*, het Bad. *komioe*. De dat.-loc. is *irikamoe* (Bes. *i komoe*). De encl. vorm van *i kamoe* is *kaoe*, hetwelk dus tot het oudere *kamoe* staat als *ngkai* tot *kami*. Het Bes. *kooe* beantwoordt

volkomen aan het Nap. *kaoe*. Voorbeelden: *I kamoe, lao kaoe moioroe*, „gijlieden, gaat gij vooruit”; *mesoea kaoe*, „komt gijlieden binnen”; *koecita mokoee*, „ik zag ulieden al”.

Het voorgevoegde pron. 2° pers. mv. bij de vervoegde werkwoordsvormen is *ni-*, overeenkomend met het Bar., Bes., Bad. Dit *ni-* staat tot *-mi* den genitief van *i kamoe*, die als bez. v.n.w. dient, gelijk het bovenbesproken *noe-* tot *-moe*. *Nipchadingi*, „gijlieden luistert ernaar”; *niore taiemi*, „gijlieden heft uwe armen op”; *nitaka baocla diti*, „gijlieden bindt dien buffel vast”.

Het pers. v.n.w. van den 3^{en} pers. enk. is *ia*, overeenkomende met het Bes., Bad. *ia*. Ook het Mak. en Boeg. hebben *ia*. Daar de vorm de algemeen M.P. is, valt hierover niets meer te zeggen. Een nadrukkelijke vorm, die echter weinig wordt gebruikt, is *dia*. De dat.-loc. is *iria*. De encl. vorm is oorspronkelijk *-i* geweest, overeenkomende met den Mak. Boeg. vorm. De beteekenis is echter geheel verlopen, zoodat men het gelijkwaardig acht met *-mi*, (synoniem met het Mal. *-lah.*), dat oorspronkelijk *-mo* luidde, zooals we het nog vinden in de samenstellingen met de encl. pers. v.n.w. *mona, moko, moke*, enz. Ook het Bar. heeft deze encl. nog in den vorm *-mo*. In het Bad. vinden we *mo'i*, bv. *batoemo'i*, „hij is reeds aangekomen”. We mogen dus het Nap. *-mi* beschouwen als ontstaan uit *mo + i*. Door de samentrekking tot *-mi* is dit met het aloude *-mo* gelijk gesteld en zoo is *-i* als encl. v.n.w. van den 3^{en} pers. uit het taalbewustzijn verdwenen. Ook waar in plaats van *-mi i* gebruikt wordt, gevoelt men daarin niet meer het encl. pers. v.n.w. van den 3^{en} pers. maar een verkorten vorm van de encl. partikel *-mi*. Het is echter wel aan te nemen, dat zulk een enkele *i* niet anders is dan het encl. v.n.w. 3° pers., doch dat men het gelijk stelt met *-mi*, hetwelk weder met het oude *-mo* geïdentificeerd wordt. Zoo is dus *padoei*, „(hij is) reeds verdwenen”, gelijk aan *padoemi*; *bangkai*, „(het is) reeds rot”, gelijk *bangkami*. Ook in de encl. woordjes *-ri*, „integendeel”! *pei*, „slechts” en *pi*, „nog” is deze *i* aanwezig, want *-ri* is gelijk *-ro + i*; *pei* staat voor *pea + i* en *-pi* voor *pa + i*. Voorbeelden: *Ioemba tadasi? I daa kaoe. Bara, i loekoeri*. „Waar is de vogel?” „Op den boomtak”. „Neen, integendeel in de varenplant”. *Maande rangkai* „laat ons echter

gaan eten". *Lao pei hadoedoeana*, „hij gaat slechts alleen". *Harwe peana, rangangkoe i boko mani*, „ik alleen ben slechts aangekomen, mijne makkers zijn nog achter". *Barapi*, „er is niet meer". *Bara pako mahai?* „Zijt ge niet meer ziek?"

De vorm van het pron. pers. 3^e pers. enk., die gevoegd wordt vóór de stammen der transitieve werkwoorden is *na*-, bv. *nahoemba*, „hij, zij vindt het"; *naitami*, „hij ziet het al"; *nahadina*, „hij hoort mij". Dit *na* zullen we ook nog ontmoeten bij de bez. v.n.w., want ook de suffix-vorm van het v.n.w. 3^e pers. enk. is *-na*. Bes., Bad., Leb., Mak., Boeg., Tawaeliasch idem.

Het pers. v.n.w. van den 3^{en} pers. mv. is *i hira* (Bar., Tawaeliasch *sira*, Bes. *hira*, Bad. *hera*). In het Nap. heeft *i hira* nog geheel zijne functie van meervoudig pronomen. In het Bar. is het een beleefdheidsvorm van het pers. v.n.w. van den 3^{en} pers. enk. geworden, „Z.Ed.", „H.Ed." Het Nap. kent zulke beleefdheidsvormen niet, zooals boven reeds is gezegd. *Hira* is te ontleden in *hi* en *ra*. *Hi* is de verzwakte vorm van *si*-, nog verder verzwakt tot *i*, het reeds meergenoemde lidwoord der eigennamen en pers. v.n.w. *Ra* komt nog beneden ter sprake. De dat.-loc. is *iri-hira*.

De enclitische vorm van *i hira* is *he*, hetwelk dus tot *hira* staat evenals *ke* tot *kita*. Voorbeelden: *lohehe*, „ze zijn lui"; *koelambihe*, „ik heb hen gevonden"; *naweihe*, „hij geeft het hun".

Bij het opnoemen van namen gebeurt het dikwijls, dat men op elken eigenaam *he* laat volgen. Bv. *Hema maida i sooe diti? Soedoe he*, „Wie woont er in dat huis? Soedoe en zijne makkers". *Hema lao i Poho? Tado he, Wosa he, Peando he*, „Wie gaan er naar Posso? Tado, Wosa, Peando enz". Dit telkens herhaald *he* kan men door „en" of „enz." vertalen. Elke komma in bovenstaand antwoord beteekent dan ook een langere rust om na te denken, wie er nog meer zullen gaan.

Het pron. praefixum 3^e pers. m.v. der vervoegde werkwoordsvormen is *ra*- het grondwoord van het bovengenoemde *hira*. In het Bar. is dit *ra*- en de geprenasaleerde vorm *nda*- het voorvoegsel geworden van het passief zonder agensaanduiders, zoodat het daar feitelijk zijne pronominale kracht heeft verloren. Het Bar. *rakoni*, *ndakoni* beteekent

„ze eten het”, „men eet het”, „het wordt gegeten”. Verder is het in het Bar. ook nog de beleefde vorm van *na-* als pronomen praefixum van den 3^{en} pers. enk. In het Nap. heeft *ra-* eveneens zijne beteekenis uitgebreid tot die van aanduiden van het onpersoonlijk passief. De pronominale kracht van *ra-* is niet groot, immers als v.n.w. van den 3^{en} pers. m.v. wijst het slechts op eene menigte tegelijk en niet op een bepaald individu. Vandaar dat *ra-* behalve de beteekenis „zij”, „zijlieden” ook gemakkelijk die van „men” krijgt en zoo den werkwoordsvorm waarvan het 't voorgevoegde pron. is, allengs tot een passieven vorm maakt. Zoo beteekent *raande taoena*, „zij eten het, de menschen”, d.i. „de menschen eten het”, maar *oe raande*, „wat gegeten wordt”. *Taoena kadake ide rawombe, bara rapapate*, „deze misdadiger wordt geslagen, hij wordt niet gedood”. Oorspronkelijk beduidt deze zin: „dezen misdadiger slaan ze, ze dooden hem niet”.

Het Bad. en Bes. hebben ook als voorgevoegd v.n.w. van den 3^{en} pers. mv. *ra-*.

De meervoudige persoonlijke v.n.w. *i kami, i kamoe* en *i hira* en hunne encl. vormen worden ook gebruikt, waar men de personen van wie men spreekt afzonderlijk noemt, zoodat volgens ons spraakgebruik geen meervoudig pronomen noodig is. In het Nap. echter zegt men in plaats van „ik en gij”, „wij en gij”. Men noemt dus eerst het geheel en vermeldt daarna de onderdeelen behalve den persoon die het eerst genoemd wordt, want deze is reeds bij het m.v. pron. ingesloten. Bv. *i kami hai oemamoe lao moahoe*, „Ik en uw vader gaan jagen”; *i kamoe hai halaloemoe mai mosikola*, „gij en uw broeder komen op school”; *nTimbo mombehoemba he hai Ibo*, „het Spookdiertje en de Aap ontmoetten elkaar”. Uit den aard der zaak wordt *i kita* niet op deze wijze gebruikt, daar dit pron. den spreker en al de toegesprokenen insluit, zoodat dezen geen afzonderlijke vermelding meer behoeven, *ke* echter wel: *lao moke kae*, „laat ons gaan”.

Nog verdienen een reeks vormen vermelding, waar het pers. v.n.w. gevolgd wordt door *-ia* of *-a* en soms voorafgegaan door *wo-*, omdat sommige pronomina eenigszins gewijzigd daarin voorkomen.

Deze vormen zijn:

1 ^o pers. enk.	<i>ngkoia, koia</i>	meerv. incl.	<i>kitaia</i>
	<i>wongkoia, wokoia</i>		<i>wokea</i>
		excl.	<i>ngkamia</i>
			<i>wongkamia</i>
2 ^o pers. enk.	<i>koio</i>	meerv.	<i>kamoea</i>
	<i>wokoio</i>		<i>wokamoea</i>
3 ^o pers. enk.	<i>ia</i>	meerv.	<i>hiraia</i>
	<i>woia</i>		<i>wohiraia</i>
			<i>wohea</i>

De vormen *ngkoia, koia, kitaia, ngkamia* en *hiraia* bestaan zeer duidelijk uit den pronominaalstam en een achtergevoegd *-ia*. Dit *-ia* is ook bekend uit het Poe'oe mBoto-dialect van het Bar., waar het een soort stopwoord is met de beteekenis van „toch maar”, vooral uitgesproken in wenschende zinnen. Soms is het ook te vertalen met ons „hoor” in den zin van „moet je weten”. Ongeveer dezelfde beteekenis heeft het in het Nap.: *lohe ngkoia*, „ik ben lui, hoor”; *naoelia oto ngkoia pae*, „hij zegt het immers tot mij, hoor”; *noewei wongkamia oe kiande*, „geef ons toch als 't U belieft maar wat wij eten”. Dit *ia* komt ook zelfstandig voor in de beteekenis van „een tijd geleden”, bv. *Impira noelambi bela iti? Ia*, „Wanneer heb je die wond opgelopen? Toen er eens”. Verder in het verleden is *hangkoia* of *hangko ia*, „in het begin”. Wellicht is dit *ia* eene verkorting van *i apa (ri apa)*, „op welken tijd wellicht, ik weet niet precies wanneer”.

De vormen in den 2^{en} pers. enk. *koio*, waar men *koia* zou verwachten, moeten wel bestaan uit *ko* en *io*. De afwijkende vorm moet veroorzaakt zijn door de noodzakelijkheid om onderscheid te maken met den 1^{en} pers. *koia*. De meervoudsvorm *kamoea* moet uit *kamoeia* zijn ontstaan, waarbij de *i* (j) als tusschenklank is vervangen door de bilabiale *w*, omdat het Nap. een afkeer van de *j* heeft. De *w* is dan in de *oe* opgegaan. In den 3^{en} pers. enk. vindt men enkel *ia*, omdat de partikel zich hier niet aan een voornaamwoord kon hechten, tenzij men aanneme, dat *ia* uit *iaa* is ontstaan.

De vormen, die bovendien nog *wo-* voor zich hebben, zijn eenigszins nederiger, dan die welke alleen *-ia* achter zich hebben. *Wo-* en het daarmee identische *bo-* komt voor in

het Nap. *bona*, „opdat”; het Bes. *bodana*, „opdat niet”. Verder in het Nap. *bati* uit *bodati*, „opdat soms niet”, *hambo*, „en soms nog”. Ook in de uitdrukking *bara woa*, waarschijnlijk uit *bara woapa*, „er is niets hoegenaamd (te doen)”, eene uitdrukking, waarmede men een kind geruststelt. Het Bes. heeft een volledig stel vormen der encl. pronomina aan *bo*-gehecht, nl. *bongkoe*, *bonta*, *bongki*, *bomoe*, *bomi*, *bona* en *bora*, met de beteekenis „opdat ik”, „opdat wij” enz. Verder heeft het Bes. nog *kehawopi*, „al zou het soms” naast *kehapi*, „al zou het”. In het Bar. bestaat de uitdrukking *boda apa*, „hoe zou het niet”. Uit dit alles blijkt, dat *bo-*, *wo-* eene onzekerheidspartikel is, die in het algemeen met „soms” is weer te geven. *Noepokaahi wongkoia*, „heb medelijden met mij”; *niwei wohiraia boere haodi*, „geeft ze als ’t U belieft een beetje zout”.

Een vorm die nog de aandacht verdient is de vervoegde werkwoordsvorm, verbonden met een pers. v.n.w. in den genitief, voorafgegaan door *ka-*. Dit *ka-* maakt den vervoegden werkwoordsvorm tot een nomen, zoodat het achtergevoegde pronomina een bez. v.n.w. is. Dit bez. v.n.w. is echter object van den zin, bv. *kanocitangkoe*, „toen ge mij zaagt”; *kakoehadinami*, „toen ik het hoorde”. Wanneer de beide pronomina van den 3^{en} persoon zijn en nader aangeduid moeten worden, komen de aanduidingen in dezelfde volgorde als waarin de v.n.w. voorkomen, bv. *karahakanami soerodado Oemana Lolo*, „toen de soldaten Oemana Lolo gevangen namen”; *kanawombena Hehi dikena*, „toen Hehi zijn hond sloeg”.

Van de **bezittelijke voornaamwoorden** hebben we boven reeds gezegd, dat ze de genitieven voorstellen van de pers. v.n.w. Ze zijn:

1 ^e pers. enk.	<i>-ngkoe</i> of <i>-koe</i>
2 ^e » »	<i>-moe</i>
3 ^e » »	<i>-na</i>
1 ^e » meerv. incl.	<i>-nta</i> of <i>-ta</i>
1 ^e » » excl.	<i>-ngki</i> of <i>ki</i>
2 ^e » »	<i>-mi</i>
3 ^e » »	<i>-nda</i>

De beide vormen van den 1^{en} pers. komen op tweeërlei wijze voor, zoowel in het Nap. als in het Bes., Bad., doch

in deze talen worden in dezelfde gevallen niet dezelfde vormen gebruikt. Zoo zegt een To Napoe *bondekoe*, „mijn rijstveld”; *anangkoe*, „mijn kind”. terwijl een To Besoa in 't eerste geval *-ngkoe* zal gebruiken en in het tweede *-koe*. In het Nap. moet de geprenasaleerde vorm wijken voor eene reeds in het woord voorkomende prenasaleering. Men zegt dus *tondita*, „onze haardsteen”; *kambihakoe*, „mijn arènbladmand”; *gonggakoe*, „mijn talisman”; *nenteta*, „onze brug”; *pampooekoe*, „mijn gordel”; *songkoki*, „onze hoeden”. In het Bes., Bad. daarentegen valt de prenasaleering weg na een hamzah, waarmee het woord sluit. Het Bes. en Bad. zijn namelijk, zooals reeds boven is opgemerkt, geen zuiver vocalische talen, daar ze als sluiters de hamzah kennen. Daar deze hamzah gewoonlijk na eene *a* voorkomt en na andere klinkers maar zelden, hebben we de voorbeelden in de eerste plaats te zoeken bij de woorden, die op *a* eindigen, als *ana'koe*, „mijn kind”; *sala'ta*, „onze schuld”; *boä'ki*, „ons gehucht”; *tondo'ta*, „onze dorpswal”; *kapohoe'koe*, „mijn verdwijnen”; *katoe'ta*, „ons leven”; *biri'koe*, „mijn snot”.

Over de beteekenis van de prenasaleering zie men wat onder *i kami* is gezegd, bij de pers. v.n.w.

De bez. v.n.w. van den 2^{en} pers. wijken in geen enkel opzicht af van de algemeen M.P.-vormen. We kunnen dus met een tweetal voorbeelden volstaan: *ahemoe*, „uw hakmes”; *soemi*, „uw huis”. De opmerking boven gemaakt bij de pers. v.n.w. omtrent het gebruik van beleefdheidsvormen, is ook op de bez. v.n.w. van toepassing.

Het bez. v.n.w. van den 3^{en} pers. enk. is *-na*. Daar de Bergtalen geen palatale klanken hebben, is een vorm als Bar. *-nja* niet mogelijk in 't Napoesch. Voorbeelden zijn: *badoena*, „zijn jas”; *noebäbehi kori*, *aoe maemba hoemena*, „ge maakt een kookpot met een wijden hals”.

Bij persoonsnamen, die in den genitief staan, wordt *-na* gevoegd achter het bepaalde woord, bv. *soeena Nako*, „het huis van Nako”, ook wanneer tusschen het woord en zijne bepaling enkele woorden zijn ingevoegd, bv. *Oemana pea Ngela*, „slechts de vader van Ngela”; *ahena wori Patoehoe*, „ook het hakmes van Patoehoe”; *anana he kapala*, „ze zijn de kinderen van het hoofd”. Deze laatste vorm vergeleken met *ana ntoeana*, „de kinderen van den edelling” doet zien

dat de beteekenis van dit *-na* en de prenasaleering volkomen gelijk staan, al is de laatste slechts in enkele oudere vormen over. Ook wanneer in de plaats van de personen hunne gezindheid genoemd wordt gebruikt men *-na*, bv. *kamaroana pōinaomoe*, „de goedheid van uw hart”; *kamabilana laloengki*, „het verlangen van onze harten”.

Het Nap., Bad. *-nda* voor den 3^{en} pers. meerv. is de geprenasaleerde vorm van het Taw., Bes. *-ra*. Het verliezen van de prenasaleering heeft in het Nap., Bad. nooit plaats, terwijl het Bes., Taw. haar nooit aannemen.

Wat boven is gezegd van een persoonsnaam, die in den genitief staat, en dan het regeerende woord tot het aannemen van *-na* dwingt, geldt ook van den meervoudsvorm *-nda*. *Bondenda anangkoe*, „de tuin mijner kinderen”. Ook al wordt er slechts één van een aantal gelijkgerechtigden genoemd, dan moet men *-nda* gebruiken, bv. *sooenda Pea*, „het huis van Pea en hare makkers”; *baelanda Roetoe*, „de buffels van Roetoe en de zijnen”. Noemt men den naam van hem, die boven de anderen staat, dan zegt men *-na*, bv. *sooena Oemana Ngela*, „Ngela's vaders huis”.

Bij de telwoorden krijgen de termen der schaal *-na* achter zich, wanneer ze in het meervoud staan, uitgezonderd het tweevoud, bv. *taloe poelona*, „dertig”; *iba atoena*, „vierhonderd”; *lima saboena*, „vijf duizend”; *ini riwoena*, „zestig duizend”. Een enkele maal hoort men *saboenda* enz. voornamelijk, wanneer het personen geldt. Ook de hulptelwoorden nemen dit *-na* aan, bv. *taloe baana*, „3 stuks” (van dieren); *iba ogoena*, „4 exemplaren” (van voorwerpen); *lima pekana*, „5 stuks” (van platte voorwerpen, bv. geldstukken); *ini ngaana*, „6 soorten”; *pitoe belana*, „zeven maal”, enz.

Nog komt het bez. v.n.w. *-na* voor in enkele oude woorden, waar het honorifieke beteekenis heeft, doch reeds een onscheidbaar deel van het woord is geworden. De enkele voorbeelden hiervan zijn: *toena*, „edele”; lett. Zijne Oudheid; *toena*, „mensch”; *rangkana*, „hertebok” en het Bes. *heana*, „wie?”

De **aanwijzende voornaamwoorden** in het Nap. zijn van tweecërlei oorsprong. De eene soort, die de algemeene soort der Oostelijke Berg-Toradja's kan genoemd worden, heeft tot stam *de* „deze” en *do* „die”, of misschien is de stam

slechts *e* en *o*, zoodat de *d* voorgevoegd is, evenals we een voorgevoegde *d* gevonden hebben bij de pers. v.n.w. *diko* en *dia*. Ik zeg dit op grond van het voorkomen van een enkele *e* en *o* voor plaatsbepalende bijwoorden, bv. *ewei*, „hier beneden”; *ora*, „daar boven”; *era*, „hier boven”, in 't bijzonder ter aanduiding van den zonnestand, als men vraagt hoe laat het is; *oroepé*, aan gindschen oever”. Nevens deze vormen komen ook voor: *indewei*, *indera*, *indora*, *indoroepé*, enz. Ook komt in het Bes. naast *kodo*, „ik”, bestaande uit *ko* en *do iko'o*, „aan mij” voor, bestaande uit *i*, *ko* en *o*. In het Bes. neemt de hamzah niet de plaats in van een verdwenen klank. Behalve in de bovengenoemde gevallen is me niet bekend dat *e* en *o* overigens afzonderlijk worden gebruikt en ik ga dan ook in het vervolg van de stammen *de* en *do* uit. Aan de behoefte om deze stammen tweelettergrepig te maken heeft men op tweeërlei wijze voldaan, nl. door rekking met vocaalsplitsing en door voorvoeging van den naamwijzer. De eerste wijze van verlenging wordt door de To Bada en To Besoa toegepast, die *dé'e* en *do'o* zeggen. Het Nap. daarentegen heeft *ide* en *ido*, die beide ook weer de voorgevoegde *d* kunnen aannemen en dus worden tot *dide* en *dido*, speciaal in gevallen, waarin het aanw. v.n.w. zelfstandig gebruikt wordt. Voorbeelden: *boeloe ide*, „deze berg”; *ide toeka*, „deze trap”.

Eene herhaling van *ide*, dus *ide²* beteekent „nu”, terwijl de viervoudige herhaling *ide⁴* te vertalen is door „nu, op hetzelfde oogenblik”, „op slag”. Deze viervoudige herhaling komt meer voor, en dient ter versterking, bv. *iti⁴*, „die, daarginds”, *olooe⁴*, waarin *o* wederom het aanw. v.n.w. is en *looe*, dat herhaald wordt, te vertalen is door „ginds”, zoodat *olooe⁴* in beteekenis gelijk is aan *iti⁴*.

De geprenasaleerde vorm van *de* en *do* voorafgegaan door den naamwijzer, is plaatsbepalend: *inde*, „hier”. *Indo* heeft zich alleen in de samenstellingen *indora*, „daar boven” (Bes., Bad. *indorea*); *indowei*, „daar beneden”; *indolooe*, „daarginds dicht bij”; *indohooe*, „idem ver af” (Bes. *indoso'oe*); *indoroepé*, „aan den overkant” weten te handhaven. Als zelfstandige plaatsbepaling is het vervangen door *inditi*, waarover beneden. Het Bad. heeft de vormen *indé'e*, *indo'o* en *inditi*.

In het Bes. hebben de aanw. v.n.w. met den *e*-klank en die met den *o*-klank ook nog de vormen *ene*, „deze” en

ono, „die”, die een enkelen keer gebruikt worden, doch meestal in verband met *no*, „gelijk”. Zoo heeft men de vormen *no'ene*, „als dit”, „aldus” (Nap. *node*, Bad. *hond'e*) en *no'ono*, „als dat”, „aldus” (Nap. *nodo* en *noiti*, Bad. *hondo'o* en *noiti*). Ook het Bes. heeft de vormen *node* en *nodo*. Zelfstandig komen *ene* en *ono* voor in *ene hai*, „hierom” en *ono hai*, „daarom”, waarvoor men in het Nap. zegt *ide hai* en *ido hai*.

Naast bovengenoemde vormen komen in het Nap. nog voor de vormen *wei* en *iti*, die beantwoorden aan het Parigische *wei* en *etoe* (Taw. *ei* en *etoe*). Naast *iti* komt ook voor *oto*. *Wei* en *oto* zijn in beteekenis zeer verzwakt en komen het meest overeen met ons 't, bv. *indorari wei*, „daarboven echter is 't”; *maroa oto* (zeer aaneengesloten uitgesproken, zoodat een vreemdeling moeielijk drie klinkers hoort), „goed is 't”. Hebben *wei* en *oto* verloren in beteekenis, *iti* heeft zich staande gehouden en zelfs op *ido* gewonnen, want *iti* (in 't Nap. vaak *diti*) is 't gewone aanw. v.n.w. van den 2^{en} en 3^{en} pers. Ook in het Bes. wordt *iti* veel gebruikt, evenveel als *do'o*. *Iti* heeft de afleidingen *inditi*, „daar” en *noiti*, „aldus”, welk woord veel minder gebruikt wordt dan *nodo*.

Oto wordt in het Bes. en Taw. samengetrokken met *-mo* tot *moto*. *Tvara moto* (Bes.), „'t is niets”; *malompe moto* (Taw.), „'t is goed”.

De **vragende voornaamwoorden** in het Nap. zijn gering in aantal. Voor personen gebruikt men *hema*, „wie”. Zooals boven bij de pers. v.n.w. reeds is opgemerkt, gebruikt men hierbij nooit den naamwijzer *i*, zooals in het Bar. (*i sema*), omdat dit verwarring zou geven met het voorzetsel *i*, waardoor *i hema* beteekent „aan wien”. Het Bes. heeft *hcana*, waar de *m* is uitgevallen en men het bez. v.n.w. van den 3^{en} pers. enk. aan heeft toegevoegd. Het Bad. zegt *hema*, evenals het Nap.

Het vragend v.n.w. voor zaken is *apa*, „wat”, de algemeene M.P.-vorm. *Apa noeoeli?* „Wat zegt gij?”

Het vragend v.n.w. naar toestanden ⁽¹⁾ luidt *noeemba*, „hoe”, bestaande uit *no-* en *oemba*. Dit *no-* hebben wij bij de aanw. v.n.w. gevonden in *node*, *nodo* en *noiti*, het beteekent „zooals”. *Oemba* is in beteekenis gelijk aan *apa*.

(1) Men heeft hier dus met een vragend bijwoord te doen.

Nooemba is dus lett. „zooals wat”, dus „hoe”. Dit *oemba* ontmoeten we ook in het vragend bijwoord van plaats *ioemba*, „waar?”, dat ook soms als vragend v.n.w. wordt gebruikt bij vergelijkingen bv, *Ioemba mahile dara ba deapi?* „Wat is grooter, een paard of een koe?”

Het **betrekkelijk voornaamwoord** in het Nap. is *aoe*, eene samentrekking van *anoe*, dat in het Mal., Bar., enz. voorkomt. Bv. *dara, aoe nocita*, „het paard, dat ge ziet”. Dit *aoe* wordt weer verkort tot *oe* en dan samen uitgesproken met het volgende woord. Dit is voornamelijk het geval voor *ra*-vormen, bv, *ope², oe raande*, „alles, wat gegeten wordt”; *owai, oe i laloe tala*, „water, dat in de bamboe staat”. De vorm *aoe*, wordt in deze gevallen niet gebruikt.

In het Bes., Bad. gebruikt men *to*, bv. *dara to maiti*, „het zwarte paard”; *t'oe, to kochanga*, „t is waar, wat ik zeg”. Dit *to* komt ook in het Nap., Bar. voor in de beteekenis „mensch”, bv. *To Pebato*, „de Pebatoërs”; *To Tawaelia*, „de Tawaeliaërs”; *To i Lamba*, „de menschen van Lamba”; in het Nap. gaat men verder en zegt *to mahai*, „de zieke”; *to rahaka*, „de gevangene”, doch steeds heeft men het dan over personen. De beteekenis is dus in het Bes., Bad. nog verder uitgebreid.

Ten slotte moet ik nog noemen de **onbepaalde voornaamwoorden**. Evenals in het Holl., is de beteekenis van het pers. v.n.w. 3^{en} pers. meerv. afgedaald tot een onbepaald v.n.w. Zoo zal men vervoegde vormen met *ra*- vaak moeten vertalen door „men”, bv. *ane raita, lioc² rahaka*, „als hij gezien wordt, vangt men hem terstond”. Verder ontmoeten we hier weer de vragende v.n.w. *hema* en *apa* met het voorgevoegde *ne*-. Beide beteekenen zooveel als „dinges”, doch *nehema* wordt van personen, *neapa* van zaken gebruikt.

Apa op zich zelf, doch meestal herhaald, komt voor in de beteekenis „iets”. *Bara apa²*, „t is niets” wordt veel gebruikt. *Apa²* wordt ook wel gebruikt van zaken, doch die door afstand of om andere redenen niet duidelijker kunnen omschreven worden; anders gebruikt men *anoe²* (Bes. *ia²*); beide worden ook wel zonder herhaling gebruikt. Voorbeelden: *kocita apa² indowei*, „ik zie daar beneden iets”: *anoe² oto, koewoli*, „t zijn goederen, die ik er neergezet heb”.